

ADAM BURAKOWSKI

Instytut Studiów Politycznych PAN
ORCID: 0000-0002-0028-618X
aburak@seznam.cz

Lekcja realizmu

Wizyta Nicolae Ceaușescu w Stanach Zjednoczonych
w kwietniu 1978 r.

Lesson of political realism

The visit of Nicolae Ceaușescu to the United States in April 1978

Słowa kluczowe:

Rumunia, Stany
Zjednoczone, realizm,
idealizm, Nicolae Ceaușescu,
Jimmy Carter, zimna wojna

Keywords:

Romania, USA, realism,
idealism, Nicolae
Ceaușescu, Jimmy
Carter, Cold War

Lesson of political realism. The visit of Nicolae Ceaușescu to the United States in April 1978

In April 1978 Romanian President Nicolae Ceaușescu visited the United States. He met with his counterpart Jimmy Carter and discussed current bilateral and multilateral issues. Romanian agenda for that visit was to strengthen the country's independence in the Soviet Bloc and to increase the international recognition of its leader. US agenda was to diversify the Soviet Bloc and to influence Romanian leadership to orient its internal policy towards respecting the human rights. This point was not reached. US achieved only the goals that could be described as belonging to "political realism". Ceaușescu was not open for any idealistic principles and avoided the human rights topics. It was the last visit in the US of any leader of the Soviet Bloc countries before Gorbachev came to power.

Wprowadzenie

W dniach 12–17 kwietnia 1978 r. prezydent Rumunii i jednocześnie Sekretarz Generalny Rumuńskiej Partii Komunistycznej Nicolae Ceaușescu odbył swoją czwartą i ostatnią wizytę w Stanach Zjednoczonych. Spotkania z amerykańskim prezydentem Jimmym Carterem przebiegły w dobrej atmosferze, jednakże wizycie towarzyszyła rosnąca w tle krytyka Rumunii jako kraju, gdzie łamie się prawa człowieka. Kwestia praw człowieka, również w kontekście postanowień Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, w którym gwarantowano poszanowanie tychże praw, była przez prezydenta Cartera traktowana uważniej niż przez jego poprzedników. Głosy organizacji działających w Stanach Zjednoczonych oraz Europie Zachodniej na rzecz przestrzegania praw człowieka słuchane były częściej niż wcześniej, a wśród najwyższych amerykańskich urzędników państwowych tematyka ta cieszyła się rosnącą popularnością. Ceaușescu natomiast pragnął umacniać niezależność, również gospodarczą, Rumunii od Związku Sowieckiego, a także rozpoznawalność własnej osoby na świecie. Krótkoterminowy bilans tego wydarzenia z pewnością był korzystny dla Ceaușescu, jednakże stanowiło ono też zamknięcie pewnej epoki w stosunkach rumuńsko-amerykańskich. Jak przebiegała ta wizyta i dlaczego w ogóle do niej doszło pomimo coraz większych trudności, nie tylko wizerunkowych, rumuńskiego reżimu?

Rumuńskie kierownictwo od połowy lat 60. XX w. starało się utrzymywać bliskie stosunki ze Stanami Zjednoczonymi. Z tego też powodu relacje rumuńsko-amerykańskie stały się przedmiotem dość wnikliwych badań historyków z obu krajów¹. Obecnie dostępne są też podstawowe źródła

1 Warto wymienić prace: J.F.Harrington, B.J.Courtney, *Tweaking the nose of the Russians. Fifty years of American-Romanian relations, 1940-1990*, Distributed by Columbia University Press, New York 1991 [ed. rum. *Relații româno-americane 1940-1990*, trad. de M. Sadoschi, Editura Institutul European, Iași 2000]; M. Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane*, Editura Silex, București 2005. Najnowszą pozycją na temat stosunków rumuńsko-amerykańskich jest: P. Pechlivanis: *America and Romania in the Cold War. A differentiated détente 1969–80*, Routledge, London – New York 2019. Ciekawe informacje podaje też amerykański historyk Larry Watts, zob. L. Watts: *Ferește-mă Doamne de prieteni*, RAO, București 2011. Interesujące spostrzeżenia na ten temat zawierają również prace przekrojowe, z których można wymienić D. Deletant, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and dissent in Romania 1965-1989*, Taylor and Francis, New York 1995; V. Tismăneanu, *Stalinism for all seasons. A political history of Romanian communism*, (Societies and

do badania przynajmniej fragmentów tego okresu. Archiwa rumuńskiego MSZ i KC PCR (Partidul Comunist Român – Rumuńska Partia Komunistyczna) zostały całkowicie otwarte w drugiej dekadzie XXI w.², Departament Stanu USA częściowo udostępnił zaś oryginalne zbiory w Archiwach Narodowych (National Archives) znajdujących się w College Park, Maryland, a częściowo (m.in. w kwestiach dotyczących tematu niniejszego artykułu) opublikował je w Internecie³. Częściowo ujawniono też dokumenty amerykańskiej Centralnej Agencji Wywiadowczej (Central Intelligence Agency), również znajdujące się w College Park; są one dostępne w Internecie⁴. Dokumenty amerykańskie dostępne są też w archiwach byłych prezydentów⁵.

Omawianej wizycie nie poświęcono dotychczas należytej jej uwagi⁶. Oprócz wspomnianych dokumentów dostępna jest jedna dość szczegółowa relacja z omawianych wydarzeń – książka Iona Mihaia Pacepy, zbiegłego w lipcu

Cultures in East-Central Europe, 11), University of California Press, Berkeley – Los Angeles 2003; T. Kunze, *Ceașescu. Piekło na ziemi*, przeł. J. Czudec, Prószyński Media, Warszawa 2016; M. Willaume, *Rumunia*, (Historia państw świata w XX w.), Warszawa 2004; A. Burakowski: *Geniusz Karpat. Dyktatura Nicolae Ceașescu 1965–1989*, Instytut Studiów Politycznych PAN ; Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2008, II wydanie uzupełnione tylko w jęz. rumuńskim: A. Burakowski: *Dictatura lui Nicolae Ceașescu 1965–1989. Geniul Carpaților*, trad. de V. Moga, Iași 2016.

- 2 Niestety, wiele ze zbiorów ewidentnie nie zawiera kompletu dokumentów, co moim zdaniem wynika z faktu, że archiwa zostały udostępnione dopiero kilkanaście lat po upadku systemu komunistycznego, a gdy były zamknięte, niejednokrotnie dochodziło do wnoszenia lub niszczenia akt, o czym informowały rumuńskie media.
- 3 Zob. *Foreign relations of the United States, 1977–1980, Volume XX, Eastern Europe*, eds C. Ashley, M. Munteanu, A. Howard, United States Government Publishing Office, Washington 2015 [dostęp: 29 III 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20>>.
- 4 Zob. CIA Records Search Tool [dostęp: 7 VII 2021] dostępny w internecie: <<https://www.cia.gov/readingroom/collection/crest-25-year-program-archive>>.
- 5 W przypadku Jimmy'ego Cartera są one dostępne w jego muzeum i bibliotece w Atlancie.
- 6 Zob. A. Burakowski: *Dictatura lui Nicolae...*, s. 298–299 (Wszystkie odniesienia do tej pozycji pochodzą z drugiego wydania, które ukazało się wyłącznie w języku rumuńskim.); P. Pechlivanis: *America and Romania...*, s. 149–150; artykuł na temat samej wizyty zaprezentował, jednak zanim opublikowano dokumenty amerykańskie, C. Moraru: *Cea de a treia vizită de stat a președintelui României în SUA, 12 – 17 aprilie 1978*, [w:] *România. Supraviețuire și afirmare prin diplomație în anii războiului rece. Comunicări, articole, studii*, ed. N. Ecobescu, vol. 3, Fundația Europeană Titulescu București – Târgoviște 2013, s. 486–511.

1978 r. (a więc kilka miesięcy po tej wizycie) zastępcy szefa rumuńskiego komunistycznego wywiadu. W 1987 r. opublikował on dzieło pt. *Czerwone horyzonty*, w którym opisał metody działania Ceaușescu⁷. Niestety, trudno ocenić wiarygodność tej narracji, gdyż głównym celem autora była dyskredytacja rumuńskiego dyktatora, przede wszystkim w oczach Amerykanów. Warto jednak odnotować, że taki opis powstał. Wizyta miała bogatą oprawę medialną, szczególnie ze strony rumuńskiej. Wydano nawet ponad 250-stronicową książkę poświęconą wyłącznie temu wydarzeniu⁸. Zawierała ona dużo oficjalnego materiału zdjęciowego oraz artykułów z gazet. Nie było tam oczywiście stenogramów rozmów ani informacji o demonstracjach przeciwko Ceaușescu.

Cele badawcze niniejszego artykułu to ustalenie stanowisk wyjściowych obu państw, analiza przebiegu omawianej wizyty i odpowiedź na pytanie, jakie efekty przyniosła ona dla obu stron oraz które z tych efektów wynikają z realizmu, a które z idealizmu w stosunkach międzynarodowych. Spotkanie obu przywódców odbyło się w okresie, gdy tematyka praw człowieka – wynikająca z idealizmu – była głośno wyrażana zarówno w świecie zachodnim, jak i w państwach bloku sowieckiego (przez środowiska opozycyjne i dysydenckie).

Kontekst międzynarodowy – rumuńska polityka niezależności w bloku sowieckim i zbliżenie ze Stanami Zjednoczonymi

Komunistyczna Rumunia, rządzona od 1965 r. roku przez Nicolae Ceaușescu, starała się prowadzić niezależną politykę zagraniczną, o ile było to możliwe w ramach bloku sowieckiego. Pierwsze pomysły na zwiększenie niezależności (nieistniejącej za czasów Kominformu⁹) pojawiły się po wycofaniu

7 Książka ta ukazała się w języku polskim w 1990 r., zob. I. M. Pacepa: *Czerwone horyzonty. Prawdziwa historia zbrodni, życia i upadku Nicolae i Eleny Ceaușescu*, przeł. M. Fabianowska, Litera, Warszawa 1990.

8 *Vizita de stat a președintelui Nicolae Ceaușescu în SUA, aprilie 1978*, Editura Politică, Politică, București 1978.

9 Kominform – Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i Robotniczych, międzynarodówka zrzeszająca europejskie partie komunistyczne, istniejąca w latach 1947–1956. Celem istnienia tej organizacji była koordynacja polityki poszczególnych partii, a w rzeczywistości – podporządkowanie ich interesom ZSRS. O celach i powstaniu tej organizacji zob. W. Borodziej: *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945–1947*, Wydawnictwo Aneks, Londyn 1990.

wojsk sowieckich z Rumunii w 1958 roku. Władze w Bukareszcie zaczęły wówczas powoli odchodzić od podkreślania „przyjaźni” z Moskwą w wielu dziedzinach, począwszy od kultury i nauczania historii. Na początku lat 60. XX w. coraz wyraźniej rysowały się różnice w stanowiskach Rumunii i ZSRS w kwestiach współpracy gospodarczej w ramach RWPG. Rumunia nie zgadzała się na proponowane jej miejsce, czyli kraju mającego dostarczać innym przede wszystkim produkty rolne¹⁰.

Kamieniem milowym w drodze do niezależności była wydana w kwietniu 1964 r. przez KC Rumuńskiej Partii Robotniczej deklaracja, w której podkreślano niezależność poszczególnych krajów w ich drodze do socjalizmu oraz swobodę wyboru konkretnych rozwiązań¹¹. W odpowiedzi Sowietów zaproponowali tzw. Plan Walewa, który zakładał utworzenie ponadpaństwowego kompleksu gospodarczego z terytorium części sowieckiej Mołdawii, Rumunii i Bułgarii, czyli *de facto* umiędzynarodowienie Delt Dunaju. Spotkało się to z jednoznacznie negatywną reakcją władz rumuńskich. Wydaje się, że ten plan nie był realnym pomysłem, lecz jedynie próbą wybadania stanowiska Rumunii¹². Deklaracja KC oraz zdecydowane odrzucenie „Planu Walewa” stanowiły ważny moment w stosunkach międzynarodowych Rumunii; było to jednoznaczne i czytelne opowiedzenie się za niezależnością od ZSRS przy jednoczesnym zachowaniu ustroju komunistycznego i obecności w bloku sowieckim.

W marcu 1965 r. zmarł I Sekretarz Rumuńskiej Partii Robotniczej Gheorghe Gheorghiu-Dej, uważany za głównego architekta niezależnego kursu w polityce zagranicznej Rumunii. Stanowisko po nim objął Nicolae Ceaușescu, który twórczo kontynuował linię poprzednika. Zachowując poprawne, lecz raczej chłodne relacje ze Związkiem Sowieckim, dążył

10 Temat ten podejmowało wielu autorów, najnowsze opracowanie zob. C. Mavrodin, *Courting the non-aligned. Romania, petro-diplomacy and the global Cold War*, „Cold War History 2021”, vol. 21, no. 2, s. 179–195; zbiór dokumentów na ten temat zob. M. Reteșan, *Război politic în blocul comunist. Relațiile româno-sovietice în anii șaizeci. Documente*, Editura RAO, București, 2002.

11 Więcej na ten temat zob. F. Banu, L. Țăranu (coord.), *Aprilie 1964. „Primăvara de la București”. Cum s-a adoptat „Declarația de independență” a României*, Editura Enciclopedică, București 2004.

12 Szerzej zob. G. Preda, *Reacția oficialităților românești la «Planul Valev»*, „Analele Sighet” 2001, nr 9: *Anii 1961-1972: țările Europei de Est, între speranțele reformei și realitatea stagnării*, s. 505–506.

do zbliżenia z państwami Zachodu, przede wszystkim ze Stanami Zjednoczonymi, ale również z Francją, Wielką Brytanią i RFN. Również na innych kierunkach starał się prowadzić w miarę niezależną politykę; otworzył się na relacje z ChRL, upatrywał też szansę we współpracy z krajami tzw. Trzeciego Świata. Rumunia, jako jedyne państwo Układu Warszawskiego, nie zerwała stosunków dyplomatycznych z Izraelem po wojnie sześciodniowej. Największe wrażenie wywołał jednak brak wojsk rumuńskich w inwazji na Czechosłowację w sierpniu 1968 roku. Pomimo iż nie była to decyzja Ceaușescu (nikt nie proponował Rumunom udziału), udało mu się wykorzystać tę sytuację do umocnienia swojego wizerunku „samodzielnego lidera”.

Jednym z najważniejszych instrumentów prowadzenia przez Rumunię niezależnej linii w polityce zagranicznej były stosunki z państwami Zachodu, a przede wszystkim ze Stanami Zjednoczonymi. Na początku lat 60. XX w. Rumunia wykonała kilka przyjaznych gestów w kierunku USA, m.in. latem 1963 r. zaprzestano zagłuszania zachodnich rozgłośni radiowych, a w sierpniu tego roku w Bukareszcie pojawił się amerykański sekretarz stanu ds. rolnictwa (była to pierwsza wizyta wysokiej rangi przedstawiciela rządu USA po II wojnie światowej¹³). Rozwijały się też kontakty na niższych szczeblach. Ceaușescu mocno przyspieszył ten proces. Jednym z pierwszych owoców niewzięcia przez Rumunię udziału w inwazji na Czechosłowację było podpisanie ze Stanami Zjednoczonymi układu o współpracy ekonomicznej i kulturalnej, a następnie wizyta prezydenta tego kraju Richarda Nixona w Bukareszcie w sierpniu 1969 roku.

Stany Zjednoczone pod koniec lat 60. ubiegłego wieku prowadziły politykę tzw. *détente*, odprężenia w relacjach z ZSRS i blokiem sowieckim. USA starały się aktywizować relacje nie tylko ze Związkiem Sowieckim, rozwijały kontakty z Rumunią, Polską, a także z innymi państwami bloku oraz z Jugosławią. W 1970 r. prezydent Nixon odwiedził Jugosławię, później także Polskę (1972). Jego następcą, Gerald Ford, w 1975 r. przyjechał do Polski, a dwa lata później Polskę odwiedził Jimmy Carter. W 1974 r. Edward Gierek złożył wizytę w Stanach Zjednoczonych. W marcu 1978 r. do USA przybył Josip Broz-Tito. Najważniejsze z punktu widzenia Stanów Zjednoczonych były stosunki ze Związkiem Sowieckim. Breżniew złożył

13 J. F. Harrington, B. J. Courtney, *Relații româno-americane...*, s. 222–223.

wizytę w USA w 1973 r., a Nixon i Ford odwiedzili ZSRS, obaj w 1974 roku. Celem „odprężenia” był wzrost wymiany gospodarczej, a jednocześnie próba rozbicia politycznej jedności obozu komunistycznego. Rumunia ze swoją niezależną linią była dla USA dobrym partnerem w tej grze.

Ceaușescu natomiast rozwijał relacje z wieloma państwami, starając się balansować różne wpływy, a jednocześnie pozostając cały czas w bloku sowieckim i nie wykazując ambicji wyjścia z niego. Odróżniało go to od innych przywódców komunistycznych Europy Środkowo-Wschodniej, którzy nie dystansowali się od ZSRS. Odróżniał się też jednak od reżimu Tito, który nigdy nie popadł w bezpośrednią zależność od Sowietów, a także od Envera Hoxhy, który co prawda nie był satelitą ZSRS, ale prowadził politykę zbliżenia wyłącznie z komunistycznymi Chinami. Głównymi partnerami w tej grze dla rumuńskiego kierownictwa była, oprócz USA, Chińska Republika Ludowa¹⁴ – również istotna dla Waszyngtonu¹⁵ – a także Francja, RFN i Wielka Brytania¹⁶. Taka strategia umożliwiła Ceaușescu osiągnięcie dość niezależnej pozycji na arenie międzynarodowej, a jemu samemu stać się relatywnie znanym liderem, cenionym w świecie¹⁷. W październiku 1970 r. rumuński przywódca udał się z pierwszą wizytą do Stanów Zjednoczonych. Wśród tematów poruszonych podczas rozmów z Nixonem była kwestia chińska, a także przystąpienie Rumunii do Układu Ogólnego w sprawie Taryf Celnych i Handlu (GATT)¹⁸ i Międzynarodowego Funduszu Walutowego (MFW). Rozmawiano też o zacieśnieniu bilateralnej współpracy

- 14 Na ten temat zob. L. Yong: *Sino-Romanian relations 1950's-1960's*, INST, București 2006; *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez*, ed. îngrijită de D. Cătănuș, INST, București 2004.
- 15 Poważne różnice zdań między ZSRS i ChRL zaczęły pojawiać się już w latach 50., później tendencje te uległy pogłębieniu. Chiny starały się ukazać swój ustrój jako alternatywny dla Związku Sowieckiego model komunizmu. Sprzeczności te w latach 70. postanowiły wykorzystać również Stany Zjednoczone.
- 16 Na temat stosunków Rumunii z krajami Europy Zachodniej zob. wybór artykułów w: *România. Supraviețuire și afirmare prin diplomatie în anii războiului rece. Comunicări, articole, studii*, ed. N. Ecobescu, vol. 3, Târgoviște 2013, s. 389–560.
- 17 Jak wspominał ówczesny rumuński ambasador w Waszyngtonie, pozycja samego Ceaușescu w opinii amerykańskich urzędników była wyższa niż pozycja jego kraju. Zob. N. M. Nicolae, *O lume așa cum am cunoscut-o. Amintirile unui fost ambasador al României*, Editura Pro Domo, București 2000, s. 96.
- 18 Układ Ogólny w sprawie Taryf Celnych i Handlu, General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) to zawarte w 1947 r. porozumienie dotyczące polityki handlowej.

gospodarczej, w tym o kredytach dla Rumunii¹⁹. W 1971 r. Rumunia została przyjęta do GATT, a rok później do MFW i Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju (część Banku Światowego).

W grudniu 1973 r. Ceaușescu ponownie odwiedził USA i spotkał się z Nixonem. W trakcie rozmów postanowiono m.in. o utworzeniu wspólnej komisji ds. współpracy ekonomicznej. Rumuńskie kierownictwo rozpoczęło wówczas starania o uzyskanie amerykańskiej klauzuli największego uprzywilejowania w handlu ze Stanami Zjednoczonymi, co było jednym z tematów rozmów²⁰. Nixon niczego nie obiecał, ale Ceaușescu niewątpliwie przybliżył się do celu, choćby poprzez pojawienie się tego tematu na tym szczeblu – był to jasny sygnał intencji strony rumuńskiej²¹. W listopadzie 1974 r. wizytę w Bukareszcie złożył sekretarz stanu Henry Kissinger, co było kolejną okazją do rozmów o klauzuli. W styczniu 1975 r. prezydent Ford podpisał dekret, który uzależniał nadanie klauzuli od stosunku danego państwa do emigracji obywateli²². Z tym władze rumuńskie nie miały problemu, gdyż od kilku lat prowadziły politykę umożliwiania emigracji mniejszości narodowych (za gratyfikacją finansową od państw przyjmujących)²³, w wyniku czego dalsze negocjacje przebiegały bez większych trudności.

W czerwcu 1975 r. Ceaușescu po raz trzeci odwiedził USA, zatrzymując się tam na kilka godzin w drodze powrotnej z Meksyku. Spotkał się wtedy z prezydentem Geraldem Fordem i Henrym Kissingerem. Głównym tematem rozmów były kwestie gospodarcze, w tym klauzula najwyższego uprzywilejowania, ale także emigracja Żydów z Rumunii oraz konferencja w Helsinkach²⁴. W następstwie tych rozmów w lipcu 1975 r. Izba Reprezentantów i Senat USA przegłosowały przyznanie Rumunii klauzuli;

19 M. Răceanu, *Cronologie comentată...*, s. 213.

20 Więcej na temat klauzuli i jej roli w stosunkach dwustronnych zob. M. Răceanu: *Istoria clauzei națiunii celei mai favorizate în relațiile româno-Americane*, Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc, București 2009.

21 A. Burakowski, *Dictatura lui Nicolae...*, s. 200–201.

22 M. Răceanu, *Cronologie comentată...*, s. 227.

23 Zob. R. Ioanid, *Răscumpărarea evreilor. istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*, Iași 2005.

24 Memorandum of Conversation, Washington, June 11, 1975, 3-4:15 p.m., Ford Library, National Security Adviser, Memoranda of Conversations, Box 12, Ceaușescu, [dostęp: 19 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve15p1/d34>>.

weszła ona w życie we wrześniu tamtego roku²⁵. W sierpniu 1975 r. prezydent Ford odwiedził Bukareszt. Rozmowy dotyczyły sytuacji międzynarodowej ze szczególnym uwzględnieniem konferencji w Helsinkach²⁶.

Konferencja w Helsinkach i jej następstwa

Tematyka praw człowieka nie była dla rumuńskiego kierownictwa nowa. W 1966 r. Rumunia podpisała Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych uchwalony na konferencji ONZ, jednakże, jak słusznie zauważył badacz tematu Daniel C. Thomas, nie był to dokument „szeroko znany wśród ludzi żyjących pod władzą komunistów ani też nie był poważnie traktowany przez komunistyczne władze”²⁷. Państwa Zachodu też nie poruszały wówczas takiej tematyki w rozmowach z władzami państw bloku sowieckiego²⁸. Sytuacja zaczęła się zmieniać na początku lat 70., kiedy coraz poważniej zaczęto myśleć o potrzebie zbudowania trwałego ładu w Europie.

W 1973 r. rozpoczęła prace Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Delegacja rumuńska była bardzo aktywna, jednakże w swoich wystąpieniach nacisk kładła nie na prawa człowieka, lecz na kwestie międzynarodowe, przede wszystkim równe prawa i równe traktowanie państw. Usankcjonowanie istniejących granic w Europie nie stanowiło dla Ceaușescu najmniejszego problemu – nigdy nie dał się poznać jako zwolennik przyłączenia czy bliższej współpracy z sowiecką Mołdawią, nie mówiąc już nawet o południowej Dobrudży²⁹. Rumuński lider widział w konfe-

25 M. Răceanu, *Cronologie comentată...*, s. 229.

26 Memorandum of Conversation, Bucharest, August 2, 1975, 7-8:10 p.m. [dostęp: 29 III 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v39/d335>>.

27 D. C. Thomas, *Human rights ideas, the demise of communism, and the end of the cold war*, "Journal of Cold War Studies" 2005, vol. 7, no. 2, s. 117.

28 Ibidem, s. 117.

29 Rumunia utraciła północną Mołdawię i północną Bukowinę na rzecz ZSRS, a południową Dobrudżę na rzecz Bułgarii w wyniku rozmaitych wydarzeń II wojny światowej. Wątki mołdawskie pojawiały się jednak czasami na obrzeżach oficjalnej propagandy – najsłynniejszym przykładem była książka *Delirul* (Szaleństwo) znanego pisarza Marina Predy z 1975 roku. Ceaușescu złożył wizytę w Kiszyniowie tylko raz, w sierpniu 1976 r., starannie wystrzegając się jakichkolwiek wątków mogących sugerować sentyment do tych terenów.

rencji ogromną szansę dla umocnienia pozycji swojego kraju, co podkreślał w wystąpieniu podsumowującym, wskazując iż podpisane dokumenty ustanowią „bazę stosunków między nimi [tzn. państwami – przyp. aut.] na zasadzie pełnej równości praw, uszanowania niepodległości i suwerenności narodowej, odrzucenie każdej formy agresji lub ingerencji w sprawy wewnętrzne innych państw”³⁰.

1 sierpnia 1975 r. w Helsinkach podpisano Akt końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Negocjacje w tej sprawie trwały od 1972 roku. Zarówno Rumunia, jak i Stany Zjednoczone były sygnatariuszami Aktu³¹. Zasady przyjęte w dokumencie dzieliły się na tzw. koszyki. W kontekście tematyki niniejszego artykułu najważniejszy był koszyk, w którym zawarto regulacje dotyczące m.in. praw człowieka oraz nieingerencji w sprawy wewnętrzne państw.

Ceaușescu nie doceniał wagi podpisanych w Helsinkach dokumentów w zakresie ochrony praw człowieka. Początkowo podobnie zachowywali się inni liderzy komunistyczni, nie wykluczając sowieckiego kierownictwa³². Inaczej natomiast sprawę postrzegały niektóre kręgi intelektualne w krajach bloku sowieckiego. Akt końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie dał im pole do działania. Akcje w obronie praw człowieka podjęto w kilku krajach, począwszy od Polski – niedługo po podpisaniu Aktu Końcowego zebrała się grupa, która zainicjowała powstanie Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela.

Bezpośrednia inspiracja do działań w Rumunii nadeszła z Czechosłowacji. Na początku 1977 r. czechosłowaccy intelektualiści podpisali manifest pod nazwą Karta 77 nawiązujący duchem do porozumień z Helsinek. Znany rumuński pisarz Paul Goma postanowił zrobić coś podobnego w swoim kraju. W lutym Goma wraz ze znajomymi opublikowali, tzn. podali na falach Radia Wolna Europa, list do Pavela Kohouta (jednego z liderów czechosłowackich intelektualistów) oraz do uczestników belgradzkich obrad Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.

30 P. G. Aldea, *Helsinki 1975. Începutul sfârșitului...*, s. 30.

31 Na temat roli konferencji w Helsinkach w dynamice reżimu komunistycznego w Rumunii zob. P. G. Aldea, *Helsinki 1975. Începutul sfârșitului. Degradarea regimului din România și singularitatea lui în blocul de est (1975-1990)*, Editura Curtea Veche, București 2008.

32 D. C. Thomas, *Human rights ideas...*, s. 117-118.

Ceaușescu publicznie skrytykował tę inicjatywę, a Gomę zaczęła ściśle obserwować Securitate (komunistyczna służba bezpieczeństwa); następnie pisarz został aresztowany. W końcu w grudniu 1977 r. został zmuszony do emigracji³³. Po emisji listu Gomy działacz robotniczy Vasile Paraschiv, który już od dłuższego czasu walczył o poprawę warunków pracy, skontaktował się z Gomą i złożył podpis pod jego listem, za co został aresztowany i zmuszony do emigracji. W kwietniu 1978 r. powrócił do Rumunii i kontynuował działalność w środowiskach robotniczych³⁴. W 1977 r. swoje niezadowolenie z pogarszającej się sytuacji mniejszości węgierskiej³⁵ wyraził działacz partyjny Károly Király. Na początku 1978 r. zachodnie radiostacje wyemitowały kilka audycji poświęconych tej tematyce, a Király został aresztowany³⁶. Innym dysydem był Vlad Georgescu, który opracował i opublikował w zagranicznych mediach program polityczny, za co również został aresztowany, a potem chciał wyjechać z kraju, co udało mu się dopiero w 1979 r., również dzięki osobistemu wstawiennictwu doradcy prezydenta USA ds. bezpieczeństwa narodowego Zbigniewa Brzezińskiego³⁷. W sierpniu 1977 r. w Dolinie Jiu (rumuńskie zagłębie węglowe) wybuchły protesty górników na niespotykaną dotychczas skalę. Dopiero osobista interwencja Ceaușescu doprowadziła do wyciszenia nastrojów. Górniczy lider Constantin Dobre został przewieziony w nieznanne miejsce i nie odegrał później żadnej roli³⁸.

Represje *sensu stricto* w Rumunii w drugiej połowie lat 70. XX w. nie miały charakteru masowego; dotyczyły przeciwników reżimu lub osób za takich uważanych. Podstawowe wolności i prawa obywatelskie były jednak coraz

33 Sam pisarz zebrał później dokumenty Securitate i opublikował je wraz ze swoim komentarzem w książce: P. Goma: *Culoarea curcubeului '77 (Cutremurul oamenilor) – Cod „Bărbosul” (Din Dosarele Securității, 1957–1977)*, Polirom, Iași 2005.

34 A. Burakowski, *Dictatura lui Nicolae...*, s. 253.

35 Organizacje węgierskich emigrantów, a szczególnie powstała w 1976 r. Węgierska Fundacja Praw Człowieka (Hungarian Human Rights Foundation, działały bardzo prężnie w Stanach Zjednoczonych i starały się uwrażliwić władze USA na problem mniejszości węgierskiej w Rumunii, zob.: E. Kovács, *The power of second-generation diaspora: Hungarian ethnic lobbying in the United States in the 1970–1980s*, „Diaspora Studies” 2018, vol. 11, no. 2, s. 171–188.

36 A. Burakowski, *Dictatura lui Nicolae...*, s. 253.

37 Ibidem, s. 250–251.

38 Ibidem, s. 254–256.

bardziej ograniczane, a dodatkowo kraj pogrążał się w kryzysie ekonomicznym, co obniżało poziom życia ludności. Mieszkający w Rumunii Węgrzy stopniowo tracili możliwość kultywowania własnych tradycji i zaznaczania swojej odrębności narodowej. Na te właśnie kwestie zwracały uwagę działające na Zachodzie organizacje obrony praw człowieka.

4 marca 1977 r. w Rumunii miało miejsce ogromne trzęsienie ziemi; ucierpiała przede wszystkim stolica kraju. Wydarzenie to ściągnęło nie tylko organizacje pomocy humanitarnej, lecz również zagranicznych dziennikarzy, którzy swoje relacje poświęcili częściowo kwestiom trudności życia codziennego mieszkańców oraz przestrzegania przez władze praw człowieka. Wszystkie wymienione wyżej sprawy doczekały się dość szerokiej oprawy medialnej w krajach Zachodu i wpłynęły na pogorszenie wizerunku Rumunii w świecie. Coraz więcej wpływowych środowisk dowiadywało się nie tylko o aresztowaniach opozycjonistów, ale też o pogarszającym się poziomie życia w kraju, który jeszcze do niedawna uchodził za jeden z najbardziej „prozachodnich” w bloku sowieckim, niemalże za „drugą Jugosławię”. Sytuacja ta utrudniała Ceaușescu manewrowanie na arenie międzynarodowej, a szczególnie w świecie zachodnim.

Jednocześnie w Stanach Zjednoczonych narastał krytycyzm wobec polityki *détente*. W czasie kampanii wyborczej w 1976 r. republikanie podnieśli kwestie geopolityczne, krytykując demokratów za zbytnią uległość wobec bloku sowieckiego³⁹. Carter wygrał wybory, ale musiał się liczyć z tego typu głosami. W takich właśnie okolicznościach rozpoczęto przygotowania do czwartej wizyty rumuńskiego przywódcy w Stanach Zjednoczonych.

Wizyta

Amerykanie co najmniej od końcówki lat 60. byli świetnie zorientowani w sytuacji wewnętrznej Rumunii. Jednym ze skutków rozszerzenia współpracy pomiędzy oboma krajami było poszerzenie sieci kontaktów pracowników ambasady USA w Bukareszcie oraz przyjazdy studentów, dziennikarzy, naukowców itd. do Rumunii na krótsze lub dłuższe pobyty.

Ówczesne priorytety Stanów Zjednoczonych wobec Rumunii, a także warunki brzegowe dalszej współpracy podsumowała notatka z ambasady

39 M. Brenes, *Making foreign policy at the grassroots. Cold War politics and the 1976 republican primary*, „The Journal of Policy History” 2015, vol. 27, no. 1, s. 93–117.

USA w Bukareszcie z 8 kwietnia 1977 r.: „Utrzymanie i rozwój niezależności (ang. *independence*) Rumunii od Związku Sowieckiego; zmniejszenie restrykcji praw człowieka”, a jako środki do osiągnięcia tych celów sugerowano „aktywne, lecz szczerze (ang. *active but candid*) relacje z rumuńskim kierownictwem, oparte o wzajemne poszanowanie i zrozumienie interesów drugiej strony”, rozwój kontaktów pomiędzy instytucjami, aparatem urzędniczym w celu umocnienia współpracy reżimu (ang. *regime*) z Zachodem, poprawę przestrzegania praw człowieka w Rumunii zarówno względem postanowień z Helsinek, jak i kwestii emigracji, osiągnięcie 1 mld USD obrotu do 1980 r. ze szczególnym uwzględnieniem „zwiększonej amerykańskiej penetracji rumuńskiego rynku wyrobami naszego przemysłu”.

W tym samym dokumencie stwierdzano, że „nasz wpływ (ang. *leverage*) jak na razie jest słaby. Wynika on z rumuńskiego dążenia do niezależności od Związku Sowieckiego, a także z chęci dostępu do zachodnich technologii i instytucji finansowych. Służy to również osobistym i narodowym ambicjom Ceaușescu posiadania, oraz pokazywania, że posiada, bliskiego kontaktu roboczego z kolejnymi prezydentami USA”. Podkreślano też, że stosunki amerykańsko-rumuńskie pozostają „bardziej symboliczne niż treściwe”. Rumuński wpływ na wzajemne relacje również uznano za niewielki. „Rumunia nie ma ani zasobów naturalnych, ani produktów przemysłowych, które byłyby kluczowe dla gospodarki USA”, a „ich największym atutem jest ich świadomość, że my również mamy interes w ich niezależności [od ZSRS – przyp. aut.]”. W sprawie praw człowieka stwierdzano, że „wzajemne oddziaływanie pomiędzy naszym zainteresowaniem prawami człowieka a rumuńską wewnętrzną restrykcyjnością zapewnia trwałe napięcie pomiędzy nami”⁴⁰.

Autorzy dokumentów CIA z tamtego okresu dochodzili do podobnych wniosków, choć mocniej podkreślali niezależność rumuńskiego lidera: „Sowieci nie znaleźli jeszcze efektywnej odpowiedzi na spektakularne akty buntu (ang. *defiance*) Ceaușescu” – stwierdzano w raporcie amerykańskiego wywiadu z lutego 1978 roku⁴¹.

40 Telegram From the Embassy in Romania to the Department of State, Bucharest, April 8, 1977, National Archives, RG 59, Central Foreign Policy File, D770123-0556, [dostęp: 19 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historical-documents/frus1977-8ov20/d178>>.

41 13 February 1978. Memorandum for: Director of Central Intelligence, from: Deputy Director, National Foreign Assessment, Subject: Review of trends, (FOIA) /ESDN

Dyplomacja rumuńska rozpoczęła starania o wizytę Cartera w Rumunii wiosną 1977 roku. Ewentualna wizyta Ceaușescu w Stanach Zjednoczonych była wymieniana jako druga możliwość. Zdaniem Amerykanów sytuacja wewnętrzna w Rumunii uniemożliwiała wówczas taką inicjatywę. 5 maja 1977 r. doradca Departamentu Stanu USA Matthew Nimetz spotkał się z rumuńskim ambasadorem w Waszyngtonie Nicolae M. Nicolae i powiedział mu wprost, że „obecne rumuńskie represje (ang. *crackdown*), jeżeli będą kontynuowane, pewnie staną się elementem publicznie drażniącym (ang. *public irritant*) w relacjach USA–Rumunia”. Poinformował, że w obecnych warunkach spotkanie Cartera z Ceaușescu byłoby „niezwykle trudne” (ang. *most difficult*), ale może być rozważone we właściwym czasie. W odpowiedzi Nicolae przedstawił stanowisko rumuńskie, „sugerując, że Stany Zjednoczone są postrzegane jako osłabiające wewnętrzną rumuńską dyscyplinę”. Nimetz poruszył wiele zagadnień z zakresu praw człowieka. Oprócz wyżej wymienionych przypadków (Goma, Georgescu) wyraził swoje zaniepokojenie losem Rumuńskiego Związku Baptystów i jego przełożonego, pastora Iosifa Țona, który od kilku lat współpracował z Radiem Wolna Europa i kilkakrotnie był już aresztowany lub przenoszony siłą z parafii do parafii. Na zakończenie Nimetz jeszcze raz dał do zrozumienia, że w obecnych warunkach spotkanie Ceaușescu z Carterem nie jest możliwe⁴².

Kwestia praw człowieka przesunęła plany spotkania prezydentów, jednakże nie wpłynęła znacząco na przedłużenie klauzuli najwyższego uprzywilejowania dla Rumunii. Pomimo pewnych dyskusji została ona prolongowana (również dzięki rekomendacjom sekretarza stanu Cyrusa Vance’a oraz doradcy ds. bezpieczeństwa Zbigniewa Brzezińskiego⁴³) i była jeszcze przedłużana za każdym razem aż do 1988 roku.

Z biegiem czasu wizerunek Rumunii zaczął się powoli poprawiać. Dużą rolę w tej kwestii odegrało zaangażowanie Ceaușescu w regionie

(CREST): CIA-RDP83B01027R000300120007-8, REVIEW OF TRENDS, CIA FOIA, (foia.cia.gov) [dostęp: 19 IV 2021].

- 42 Telegram from the Department of State to the Embassy in Romania, Washington, May 6, 1977 [dostęp: 19 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d179>>.
- 43 Memorandum from the President’s Assistant for National Security Affairs (Brzezinski) to President Carter, Washington, undated [dostęp: 19 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d180>>.

Bliskiego Wschodu i jego spotkania z premierem Izraela Menachemem Beginem i prezydentem Egiptu Anwarem Sadatem. Spotkania Rumunia–USA na wysokim szczeblu stały się zatem – z perspektywy amerykańskiej – możliwe. 23 listopada 1977 r. z wizytą w Waszyngtonie przebywał rumuński minister spraw zagranicznych George Macovescu. Został przyjęty osobiście przez prezydenta Cartera i wiceprezydenta Waltera Mondale’a. W pierwszych słowach potwierdzono wizytę Ceaușescu w USA na wiosnę 1978 roku. Carter podkreślił znaczenie rumuńskiego lidera w negocjacjach bliskowschodnich. Macovescu zaprosił Mondale’a do wizyty w Rumunii, na co ten wyraził zgodę. Kwestia praw człowieka nie została w ogóle poruszona⁴⁴. Dwa dni później, 25 listopada 1977 r., Macovescu spotkał się z Vance’em. Oprócz tematów poruszonych już z prezydentem, Vance podniósł kwestię Paula Gomy. W odpowiedzi Macovescu stwierdził, iż Goma nie jest znanym pisarzem i że jest „kłamcą”. Macovescu stwierdził też, że „jedna osoba nie może nam zaszkodzić”. Następnie strony przeszły do omawiania daty wizyty Ceaușescu, którą wstępnie ustalono na późną wiosnę 1978 roku⁴⁵.

Rumuński MSZ przygotował Ceaușescu do wizyty w dość standardowy sposób. Przedstawiono mu teczkę materiałów skoncentrowanych na kwestiach gospodarczych i międzynarodowych, choć pojawiły się tam też informacje o niechętnych komunistycznemu reżimowi kołach rumuńskich emigrantów⁴⁶. Cele, jakie strona rumuńska stawiała sobie przed tą wizytą, nie są wyraźnie opisane w żadnym z dokumentów, ale można je odczytać zarówno z oficjalnych wypowiedzi Ceaușescu, jak i z materiałów propagandowych opublikowanych przez stronę rumuńską. Oto one:

- umocnienie pozycji Rumunii na arenie międzynarodowej;
- umocnienie niezależności od Związku Sowieckiego;

44 Memorandum of conversation, Washington, November 23, 1977, 9:30–10 a.m., [dostęp: 19 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-8ov20/d187>>.

45 Memorandum of conversation, Washington, November 25, 1977, 11:30 a.m., [dostęp: 19 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-8ov20/d188>>.

46 Teczka materiałów dla Ceaușescu znajduje się w AMAE, Dosar vol. I, *Referitor la vizita în SUA a delegației de partid și de stat condusă de tov. Nicolae Ceaușescu, Președintele R.S. România împreună cu tovarăsa Elena Ceaușescu 12–17 aprilie 1978*.

- rozwój współpracy gospodarczej ze Stanami Zjednoczonymi ze szczególnym uwzględnieniem przedłużenia klauzuli najwyższego uprzywilejowania;
- umocnienie wizerunku Ceaușescu na arenie międzynarodowej i co za tym idzie – w kraju.

Dużo szerszą dyskusję na temat tej wizyty przeprowadziło kierownictwo amerykańskie. Kwestia praw człowieka w Rumunii była omawiana na spotkaniu w Departamencie Stanu w styczniu 1978 r. w kontekście przygotowań do wizyty Ceaușescu. Stwierdzono, iż „obecnie trudno jest zidentyfikować poszczególne sprawy praw człowieka, które można wskazać władzom Rumunii do rozwiązania, gdyż Paul Goma i większość «zorientowanej na paszporty» grupy dysydentów już wyjechała z Rumunii”. Zobowiązano się jednak do przygotowania dla Cartera tez, które mógłby przedstawić w tym zakresie⁴⁷. Pierwszy taki zestaw przesłano do Vance’a 21 marca 1978 roku. Propozycje szły bardziej w stronę spraw dotyczących umożliwienia emigracji i łączenia rodzin niż praw osób prowadzących nieakceptowaną przez rumuńskie władze działalność polityczną i społeczną. Jednocześnie podkreślano, że „musimy przekonać Ceaușescu, że zainteresowanie Stanów Zjednoczonych kwestiami praw człowieka w żaden sposób nie oznacza osłabienia poparcia USA dla niezależności i integralności terytorialnej Rumunii”⁴⁸.

Na tydzień przed wizytą, 5 kwietnia 1978 r., przygotowano katalog spraw dotyczących praw człowieka w Rumunii i możliwe scenariusze rozmów zarówno prezydenta, jak i sekretarza stanu USA. Wyróżniono trzy tematy: sytuację mniejszości węgierskiej w Rumunii, powiązanie udzielania dalszych kredytów przez instytucje międzynarodowe z przestrzeganiem praw człowieka oraz sprawę Constantina Răuțy⁴⁹, który chciał

47 Telegram from the Department of State to the Embassy in Romania, Washington, January 28, 1978 [dostęp: 19 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d189>>.

48 Briefing memorandum from the Assistant Secretary of State for European Affairs (Vest) to Secretary of State Vance, Washington, March 21, 1978 [dostęp: 19 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d192>>.

49 Constantin Răuță był inżynierem i współpracownikiem rumuńskiego wywiadu. W 1973 r. uciekł do Stanów Zjednoczonych, gdzie podjął pracę w NASA. Rok później został skazany zaocznie w Rumunii na karę śmierci.

sprowadzić do USA swoją rodzinę. Większość rekomendacji szła w stronę poruszenia tych tematów bądź przez Jimmy'ego Cartera w rozmowie z Nicolae Ceaușescu, bądź przez Cyrusa Vance'a z rumuńskim ministrem spraw zagranicznych Ștefanem Andreiem. Warto odnotować, że jedna z autorek notatki, Patricia M. Derian, Asystent Sekretarza Stanu ds. Demokracji i Praw Człowieka, we wszystkich trzech przypadkach popierała podniesienie tych kwestii bezpośrednio przez Cartera w rozmowach z rumuńskim przywódcą⁵⁰.

Obok tego dokumentu również Cyrus Vance i Zbigniew Brzeziński sporządzili rekomendacje dla prezydenta Cartera⁵¹. Vance sugerował podkreślenie pozycji Ceaușescu w umacnianiu niezależności Rumunii od Związku Sowieckiego oraz jej roli na arenie międzynarodowej, również w kontekście dobrych relacji USA z innymi europejskimi krajami bloku sowieckiego. Jednocześnie chciał, by wizyta była okazją do nakłonienia Rumunii do prowadzenia bardziej liberalnej polityki wewnętrznej oraz zwiększenia wrażliwości rumuńskiego kierownictwa na prawa człowieka, a w szczególności kwestie łączenia rodzin i emigracji żydowskiej⁵². Brzeziński w swoich rekomendacjach wspominał o kwestii praw człowieka: „głównym problemem w naszych relacjach jest sprawa emigracji i praw człowieka. Generalnie Rząd Rumunii traktuje swoich obywateli w jeden z najbardziej restrykcyjnych sposobów w Europie Wschodniej. Najnowsze wytłumaczenie tego jest takie, że aby prowadzić niezależną politykę zagraniczną, konieczny jest ścisły reżim wewnętrzny (ang. *strict internal regime*)”. Poruszając tematy z katalogu praw człowieka Brzeziński najwięcej uwagi poświęcił emigracji

50 Action memorandum from the Assistant Secretary of State for European Affairs (Vest), the Assistant Secretary of State for Human Rights and Humanitarian Affairs (Derian), and the Director of the Policy Planning Staff (Lake) to the Deputy Secretary of State (Christopher), Washington, April 5, 1978 [dostęp: 19 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d196>>.

51 Warto tu dodać, że Vance i Brzeziński rywalizowali o posłuch u Cartera; uważa się, że pozycja Brzezińskiego była wyższa niż jego adwersarza. Zob. L. da Vinha: *Structures, processes, and communication in the transformation of the Carter administration's foreign policy*, "The Journal of Policy History" 2016, vol. 28, no. 4, s. 635.

52 Memorandum from Secretary of State Vance to President Carter, Washington, April 7, 1978 [dostęp: 19 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d198>>.

do Izraela podkreślając, że Rumunia była jedynym krajem bloku sowieckiego utrzymującym stosunki dyplomatyczne z tym państwem i dlatego też stronie izraelskiej jest dość trudno poruszać ten temat i „liczą na nas [tzn. na USA – przyp. aut.]” w tej sprawie⁵³.

W takiej atmosferze wieczorem 11 kwietnia 1978 r. Nicolae Ceaușescu przybył do Stanów Zjednoczonych. Program wizyty przewidywał dwa spotkania z Carterem (12 i 13 kwietnia), obiad z Vance’em, spotkania z przedstawicielami Kongresu, kolację wydaną przez Cartera i spotkanie z burmistrzem Waszyngtonu. Następnie delegacja miała udać się do Tennessee, Teksasu, Louisiany, Florydy i Nowego Jorku, gdzie zaplanowano spotkania z władzami lokalnymi i kołami biznesowymi⁵⁴.

12 kwietnia rano odbyło się pierwsze spotkanie Ceaușescu z Carterem w towarzystwie najważniejszych osób z obu stron, tzn. m.in. Andreia, Vance’a i Brzezińskiego. W pierwszych słowach Carter zaproponował, aby na tym spotkaniu omówić wyłącznie sprawy międzynarodowe, a bilateralne następnego dnia. Rozmawiano zatem o Bliskim Wschodzie i o stosunkach USA–ZSRS, również w kontekście globalnego rozbrojenia⁵⁵. Następnie Carter w towarzystwie Vance’a i Brzezińskiego zaprosił Ceaușescu na obiad roboczy. Rozmawiano tylko o kwestiach międzynarodowych, a w szczególności o roli ZSRS i ChRL. Rumuński przywódca stwierdził, że sowieckie kierownictwo będzie raczej dążyło do współpracy i podnoszenia standardu życia obywateli, wezwał też Amerykanów do „pełnej normalizacji” stosunków z Chinami⁵⁶.

53 Memorandum from the President’s Assistant for National Security Affairs (Brzezinski) to President Carter, Washington, April 11, 1978 [dostęp: 20 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d197>>.

54 *Programul vizitei de stat a președintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu, și a doamnei Elena Ceaușescu în Statele Unite ale Americii (11–17 aprilie 1978)*, AMAE, problema 220/anul 1978/țara SUA-România, Dosar vol. II, *Referitor la vizita în SUA a delegației de partid și de stat condusă de tov. Nicolae Ceaușescu, Președintele R. S. România împreună cu tovarăsa Elena Ceaușescu 12–17 aprilie 1978*.

55 Memorandum of conversation, Washington, April 12, 1978, 11:15 a.m.–12:45 p.m., [dostęp: 21 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d200>>.

56 Memorandum of conversation, Washington, April 12, 1978, 1 p.m., [dostęp: 21 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d201>>.

12 kwietnia odbyło się również spotkanie Vance–Andrei. Omówiono kwestię klauzuli najwyższego uprzywilejowania, kredyty oraz dwa tematy z zarysowanego wcześniej katalogu spraw humanitarnych: emigrację oraz sytuację Constantina Răuṭy. W obu sprawach Andrei był dość ugodowy. O prawach człowieka jako takich nie dyskutowano. Autorzy notatki z tego spotkania sugerowali Brzezińskiemu, aby rekomendował Carterowi podniesienie tej kwestii następnego dnia⁵⁷.

13 kwietnia prezydent Carter przyjął Ceaușescu na spotkaniu w cztery oczy. Pierwszym problemem poruszonym przez amerykańskiego prezydenta była kwestia emigracji i łączenia rodzin, powiązana jego zdaniem z przedłużeniem klauzuli najwyższego uprzywilejowania. Prawdopodobnie kierując się wcześniejszymi rekomendacjami, Carter wspomniiał o prawach człowieka w ten sposób: „Nie będzie problemu z kontynuacją klauzuli najwyższego uprzywilejowania dla Rumunii w istniejącej legislacji, jednakże [tylko – przyp. aut.] jeżeli Kongres i ja stwierdzimy, że sytuacja praw człowieka w Rumunii nie stanowi problemu (ang. *if the Congress and I feel that the human rights situaion in Romania gives no cause of concern*). Nie mamy intencji ingerowania w sprawy wewnętrzne Rumunii, ale uznajemy, że istnieje silny interes w tym kraju [tzn. USA – przyp. aut.] w łączeniu rodzin i emigracji żydowskiej wobec krajów, które chcą mieć przyznaną klauzulę”. W odpowiedzi Ceaușescu stwierdził, że w zasadzie nie ma z tym problemu, oprócz jednostkowych przypadków spowodowanych sytuacją rodzinną. Była to jedyna kwestia bilateralna poruszona na tym spotkaniu. Strony omówiły sytuację międzynarodową, skupiając się na Chinach, Półwyspie Koreańskim, Afryce i Bliskim Wschodzie⁵⁸. Carter poruszył więc wątek praw człowieka, jednakże w sposób prawdopodobnie najmniej antagonizujący z możliwych.

Następnie odbyło się spotkanie w szerszym gronie, w obecności m.in. Brzezińskiego i Andreia. Carter rozpoczął od obietnicy przedłużenia

57 Memorandum from Robert King of the National Security Council Staff to the President's Assistant for National Security Affairs (Brzezinski), Washington, April 12, 1978 [dostęp: 19 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d202>>.

58 Memorandum of conversation, Washington, April 13, 1978, 10:30–11:30 a.m. [dostęp: 20 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d203>>.

klauzuli dla Rumunii. Ceaușescu opowiedział o opóźnieniach w przyznaniu licencji technologicznych dla Rumunii, co Carter obiecał załatwić. Więcej tematów dwustronnych nie omawiano. Z innych kwestii poruszono tematy Chin, Półwyspu Koreańskiego, ONZ i KWBE⁵⁹. Po spotkaniu przyjęto wspólną deklarację obu prezydentów. W dość długim (5 stron) dokumencie podkreślono wolę rozwijania stosunków bilateralnych na bazie „prawa każdego kraju do wyboru i rozwoju swojego politycznego, społecznego, gospodarczego i kulturalnego systemu”. Postulowano kontynuację spotkań na najwyższym szczeblu. Dużo uwagi poświęcono rozwojowi stosunków gospodarczych. Pojawił się tam też punkt o współpracy w zakresie „spraw humanitarnych, włączając w to łączenie rodzin”. Nawoływano także do współpracy na rzecz „wzmocnienia i uczynienia nieodwracalnym procesu odprężenia (ang. *detente*) w Europie i na świecie”. Podkreślano współpracę w ramach KBWE i ONZ oraz na rzecz pokoju na Bliskim Wschodzie, walkę z apartheidem w RPA. Na zakończenie jeszcze raz podkreślono wolę rozwijania stosunków na wszystkich szczeblach⁶⁰.

Program wizyty przewidywał również spotkania na niższym szczeblu, wizyty w różnych firmach. W Nowym Jorku odbyła się demonstracja antykomunistycznie nastawionych emigrantów – rumuńskich i węgierskich⁶¹. Doszło też do obrzucenia jajkami ambasady Rumunii⁶². Według trudnych

59 Memorandum of conversation, Washington, April 13, 1978, 11:30 a.m.–noon, [dostęp: 20 IV 2021], dostępny w internecie: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20/d204>>.

60 *Joint Declaration of the President of the Socialist Republic of Romania, Nicolae Ceaușescu and the President of the United States of America, Jimmy Carter*, AMAE, problema 220/anul 1978/țara SUA-România, Dosar vol. II, *Referitor la vizita în SUA a delegației de partid și de stat condusă de tov. Nicolae Ceaușescu, Președintele R. S. România împreună cu tovarășa Elena Ceaușescu 12–17 aprilie 1978*.

61 W dokumencie sporządzonym przez rumuński MSZ nazwano to wydarzenie „manifestacją elementów horthystowskich, z których niektóre pojawiły się w USA w wyniku kontrewolucji na Węgrzech w 1956 r.”, *Punctaj. Vizita de stat a președintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu, și a tovarășiei Elena Ceaușescu în Statele Unite ale Americii*, AMAE, problema 220/anul 1978/țara SUA-România, Dosar vol. II, *Referitor la vizita în SUA a delegației de partid și de stat condusă de tov. Nicolae Ceaușescu, Președintele R. S. România împreună cu tovarășa Elena Ceaușescu 12–17 aprilie 1978*.

62 P. Pechlivanis, *America and Romania...*, s. 148.

do potwierdzenia relacji po tym wydarzeniu Ceaușescu chciał natychmiast wracać do kraju, lecz ambasador Nicolae M. Nicolae przekonał go, by tego nie robił⁶³. Swoistym post scriptum do wizyty była ucieczka Iona Mihaia Pacepy w lipcu 1978 r., tym boleśnieszka dla rumuńskiego kierownictwa, że przeszedł on na stronę Amerykanów, a ci przyjęli go. Warto też dodać, że Pacepa uczestniczył w omawianej wizycie i był jedną z ważniejszych figur rumuńskiej delegacji.

Wizyta Ceaușescu w Stanach Zjednoczonych została oczywiście odnotowana w państwach bloku sowieckiego. Jak raportowała Ambasada PRL w Bukareszcie, „Amerykanie, udzielając poparcia dla polityki Rumunii m.in. w jej tendencjach odśrodkowych w obozie KS [krajów socjalistycznych – przyp. aut.], dążą również do osiągnięcia celów politycznych. (...) Nie przeceniając jej [tzn. wizyty – przyp. aut.] znaczenia, należy uwzględnić, iż legnie ona u podstaw ożywionych kontaktów, zarówno politycznych, jak i gospodarczych”⁶⁴. W notatce podsumowującej 1978 rok Ambasada PRL informowała, iż „jako charakterystyczne dla polityki Rumunii [...] można wysunąć następujące elementy: osłabienie kontaktów z krajami socjalistycznymi (...) polepszenie i aktywizacja stosunków ze Stanami Zjednoczonymi (...) nasilenie separatyzmu [w bloku sowieckim – przyp. aut.] bez pryncypialnego różnicowania określonych sił, państw i grup państw; odstępstwo od klasowych ocen w zakresie sytuacji międzynarodowej, często na rzecz koniunkturalizmu; rozszerzający się zakres sprzeczności i przeciwieństw między Rumunią i krajami socjalistycznymi”⁶⁵.

Jak wizytę oceniło kierownictwo sowieckie? Można to ocenić, analizując przebieg rozmów, które odbył w październiku 1978 r. w Bukareszcie minister spraw zagranicznych ZSRS Andrei Gromyko. Zarzucił on gospodarzom zbyt małe zaangażowanie w działalność Układu Warszawskiego i zbyt bliznie z państwami NATO⁶⁶. Pozycja Rumunii nie znajdowała aprobaty ZSRS, jednakże nie przekładało się to na żadne realne działania.

63 M. Răceanu, *Cronologie comentată...*, s. 241–242.

64 Notatka dot. wizyty prezydenta SRR N. Ceaușescu w USA w dniach 12–18 IV 1978 r., Archiwum MSZ RP, D-1-R-024-14-78, s. 7–8.

65 Notatka dot. sytuacji wewnętrznej i polityki zagranicznej SRR w 1978 r., Archiwum MSZ RP, D-IR-2412-8-29, s. 5–6.

66 A. Burakowski, *Dictatura lui Nicolae...*, s. 302.

Przeżywająca coraz większe problemy gospodarcze Rumunia nie stanowiła kluczowego problemu dla sowieckiego kierownictwa.

Konkluzje

Strona rumuńska niewątpliwie zrealizowała wszystkie swoje cele polityczne, ale wyłącznie w krótkiej perspektywie. Cele gospodarcze zostały zrealizowane połowicznie: Ceaușescu umocnił swoją pozycję zarówno na arenie międzynarodowej, jak i w kraju, przedłużono klauzulę najwyższego uprzywilejowania; nie udało się jednakże doprowadzić do realnego zwiększenia współpracy gospodarczej. Protesty środowisk emigracyjnych, pomimo pewnego oddźwięku w mediach zachodnich, nie przedostały się do świadomości rumuńskiej opinii publicznej w kraju. Z tego punktu widzenia wizytę można więc uznać za udaną dla Ceaușescu.

Cele amerykańskie zostały zrealizowane tylko częściowo: faktycznie udało się zwiększyć niezależność Rumunii od ZSRS, eksponując przy okazji postać samego rumuńskiego lidera (warto tu przypomnieć, że cel ten przyświecał również stronie rumuńskiej). „Zmniejszenie restrykcji praw człowieka” można uznać za połowicznie udane: kwestia emigracji, na której Amerykanom najbardziej zależało, faktycznie została właściwie uzmysłowiona Ceaușescu i jego ekipie. Ogólne odwołania do praw człowieka zostały jednak przez rumuńskie władze całkowicie zbagatelizowane.

Cele przyświecające obu stronom można zaklasyfikować jako reprezentujące realizm lub idealizm w stosunkach zagranicznych. Najważniejszym teoretykiem realizmu w stosunkach międzynarodowych był amerykański badacz Hans J. Morgenthau. Wychodząc z tradycji m.in. Hobbesa, uważał, iż człowiek jest istotą dążącą do władzy i na tym opierał swe twierdzenia, że takie są również dążenia państw i że państwo, działając na arenie międzynarodowej, powinno kierować się przede wszystkim własnym interesem – tak też można zdefiniować realizm na potrzeby niniejszego artykułu. Trudno przywołać jednoznaczną definicję idealizmu w stosunkach międzynarodowych. Jedną z najbardziej trafnych podał brytyjski badacz Peter Wilson: „Idealizm to optymistyczna doktryna, która stara się przekroczyć (ang. *transced*) międzynarodową anarchię i stworzyć bardziej kosmopolityczny i harmonijny porządek światowy”. Ten sam autor stwierdził, że idealści wierzą, iż „rozpowszechnienie edukacji i demokracji – w tym

zwiększanie demokratycznej kontroli nad polityką zagraniczną – wzmocni światową opinię publiczną i stworzy z niej siłę, której nie będzie się w stanie przeciwstawić żaden rząd”⁶⁷.

Po stronie rumuńskiej cele były wyłącznie realistyczne i wszystkie dotyczyły wzmocnienia znaczenia państwa oraz jego władz wśród własnych obywateli. Idealistyczny cel, który stawiał sobie Związek Sowiecki – zaprowadzenie komunizmu na całym świecie⁶⁸ – nie znajdował odzwierciedlenia w polityce władz Rumunii. We wspomnianej wyżej deklaracji z kwietnia 1964 r. podkreślano prawo każdego państwa do decydowania o swoim ustroju i polityce wewnętrznej. Trudno też traktować wygłaszane przy różnych okazjach, również podczas tej wizyty, wezwania do „światowego pokoju” jako przejaw idealizmu – były to raczej ogólne hasła, zgodne zresztą z interesem narodowym Rumunii (Ceaușescu co najmniej od 1968 r. obawiał się zbrojnej interwencji ZSRS).

Cele amerykańskie były bardziej zróżnicowane. Głównym było zwiększenie niezależności Rumunii, co należy uznać za przejaw realizmu mającego jednak – w najdalszej perspektywie – cel idealistyczny. Rozbijanie jedności bloku sowieckiego było jednym z instrumentów walki z ZSRS, której końcem miało być pokonanie wroga ideologicznego; było to starcie demokracji i kapitalizmu z komunizmem. Wizyta rumuńskiego przywódcy w Stanach Zjednoczonych niewątpliwie wpłynęła na zwiększenie niezależności Rumunii. Celem czysto idealistyczny stanowiła walka o prawa człowieka. Tutaj Amerykanie odnieśli sukces wyłącznie w zakresie zwiększenia emigracji z Rumunii, co jednak nie było celem czysto idealistycznym, gdyż emigracja służyła również wzmocnieniu sojusznika USA, czyli Izraela; można to więc uznać za cel idealistyczny z mocnym komponentem realistycznym.

Bilans zysków obu stron z wizyty w tym kontekście jest jednoznaczny: strona rumuńska stawiała cele wyłącznie realistyczne, natomiast strona amerykańska ze swojego katalogu osiągnęła cele realistyczne, a cel idealistyczny został osiągnięty wyłącznie w swym najbardziej realistycznym

67 P. Wilson, *Idealism in international relations* [w:] *Encyclopedia of power*, ed. K. Dowding, Thousand Oaks 2011, s. 332–333.

68 Cel ten widoczny był chociażby w godle ZSRS, w którym nie było nakreślonych granic państwowych; zamiast tego był cały glob przesłonięty sierpem i młotem.

wymiarze. Wizyta stanowiła więc „lekcję realizmu” dla administracji amerykańskiej.

Była to ostatnia wizyta jakiegokolwiek przywódcy z krajów bloku sowieckiego w Waszyngtonie aż do czasów Michaiła Gorbaczowa⁶⁹. Wydaje się, że amerykańskie władze doszły do wniosku, iż tego typu spotkania nie przynoszą spodziewanych rezultatów. Nie bez znaczenia była też zmiana sytuacji międzynarodowej (na tle m.in. inwazji ZSRS na Afganistan oraz powstania Solidarności i wprowadzenia stanu wojennego w Polsce) oraz wewnętrznej w USA – w 1981 r. skłonny do dialogu i ustępstw Cartera zastąpił Ronald Reagan, zwolennik twardej linii w relacjach z krajami bloku wschodniego. Niezależność Rumunii nadal była wspierana, lecz innymi środkami.

Podsumowując, cele badawcze niniejszego artykułu zostały osiągnięte. Na podstawie dostępnych źródeł udało się nakreślić strategię obu stron, ich taktykę negocjacyjną oraz uzyskane efekty, które można podzielić na te wynikające z idealizmu i realizmu w stosunkach międzynarodowych. W późniejszych latach doszło do przewartościowania zarówno celów strategicznych, jak i metod stosowanych przez USA i blok sowiecki. Dlatego też dalsze badania powinny iść w kierunku ustalenia, jak i dlaczego polityka Cartera wobec państw Układu Warszawskiego została oceniona przez jego następców i co z tego wynikło dla dalszego rozwoju stosunków międzynarodowych, a także jak kształtowały się relacje między idealizmem a realizmem.

Bibliografia

Źródła

Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al României.

Archiwum MSZ RP.

Foreign relations of the United States, 1977-1980, vol. XX, *Eastern Europe*, dostępny w internecie [dostęp: 18 VII 2021]: <<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v20>>.

Goma P., *Culoarea curcubeului '77 (Cutremurul oamenilor) – Cod „Bărbosul” (Din Dosarele Securității, 1957-1977)*, Editura Polirom, Iași 2005.

69 Tuż przed nastaniem Gorbaczowa, w 1984 i 1985 r., doszło do dwóch wizyt najwyższego szczebla – prezydenta i premiera Jugosławii.

- Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto chinez, ed. îngrijită de D. Cătănuș, INST, București 2004.
- Nicolae N. M., *O lume așa cum am cunoscut-o. Amintirile unui fost ambasador al României*, Editura Pro Domo, București 2000.
- Pacepa I. M., *Czerwone horyzonty. Prawdziwa historia zbrodni, życia i upadku Nicolae i Eleny Ceaușescu*, przeł. M. Fabianowska, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 1990.
- Retegan M., *Război politic în blocul comunist. Relațiile româno sovietice în anii șai-zeci. Documente*, Editura Rao, București 2002.
- Vizita de stat a președintelui Nicolae Ceaușescu în SUA, aprilie 1978*, Editura Politică, București 1978.

Opracowania

- Aldea P. G., *Helsinki 1975. Începutul sfârșitului. Degradarea regimului din România și singularitatea lui în blocul de est (1975-1990)*, Editura Curtea Veche, București 2008.
- Banu F., Țăranu L. (coord.), *Aprilie 1964. „Primăvara de la București”*. Cum s-a adoptat „Declarația de independență” a României, Editura Enciclopedică, București 2004.
- Borodziej W., *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych 1945-1947*, Wydawnictwo Aneks, Londyn 1990.
- Burakowski A., *Geniusz Karpát. Dyktatura Nicolae Ceaușescu 1965-1989*, ISP PAN, Warszawa 2008, (II wydanie uzupełnione, tylko w jęz. rumuńskim: A. Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965-1989. Geniul Carpaților*, trad. de V. Moga, Editura Polirom, Iași 2016).
- Deletant D., *Ceaușescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania 1965-1989*, Taylor & Francis, New York 1995.
- Encyclopedia of power*, ed. K. Dowding, SAGE Publications, Thousand Oaks 2011.
- Harrington J. F., Courtney B. J., *Tweaking the nose of the Russians. Fifty years of American-Romanian Relations, 1940-1990*, Columbia University Press, New York 1991 [ed. rum. *Relații româno americane 1940-1990*, trad. de M. Sadoschi, Editura Institutul European, Iași 2000].
- Ioanid R., *Răscumpărarea evreilor. istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*, Editura Polirom, Iași 2005.
- Kovács E., *The power of second-generation diaspora: Hungarian ethnic lobbying in the United States in the 1970-1980s*, “Diaspora Studies” 2018, vol. 11, no. 2, s. 171-188.
- Kunze T., *Ceaușescu. Piekło na ziemi*, przeł. J. Czudec, Prószyński i s-ka, Warszawa 2016.
- Mavrodin C., *Courting the non-aligned: Romania, petro-diplomacy and the global Cold War*, “Cold War History 2021”, vol. 21, no. 2, s. 179-195.
- Moraru C., *Cea de a treia vizită de stat a președintelui României în SUA, 12-17 aprilie 1978*, [w:] *România. Supraviețuire și afirmare prin diplomație în anii războiului*

- rece. *Comunicări, articole, studii*, ed. N. Ecobescu, vol. 3, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște 2013, s. 486–511.
- Pechlivanis P., *America and Romania in the Cold War. A differentiated détente 1969–80*, Routledge, London – New York 2019.
- Preda G., *Reacția oficialităților românești la «Planul Valev»*, „Analele Sighet”, nr. 9: *Anii 1961–1972: țările Europei de Est, între speranțele reformei și realitatea stagnării*, București 2001, s. 505–506.
- Răceanu M., *Cronologie comentată a relațiilor româno americane*, Editura Silex, București 2005.
- Thomas D. C., *Human rights ideas, the demise of communism, and the end of the Cold War*, „Journal of Cold War Studies”, vol. 7, no. 2, Spring 2005, s. 110–141.
- Tismăneanu V., *Stalinism for all seasons. A political history of Romanian communism*, (Societies and Cultures in East-Central Europe, 11), University of California Press, Berkeley – Los Angeles 2003.
- da Vinha L., *Structures, processes, and communication in the transformation of the Carter administration's foreign policy*, „The Journal of Policy History”, vol. 28, no. 4, 2016, s. 624–653.
- Watts L., *Ferește-mă Doamne de prieteni*, Editura Rao, București 2011.
- Yong L., *Sino Romanian Relations 1950's 1960's*, INST, București 2006.